

Етос народу у мовотворчості Михайла Стельмаха

У статті висвітлюється мовосвіт Михайла Панасовича Стельмаха, його мовомислення. Величезна любов до людей, до землі, до рідного мови – це основа світогляду митця. Вісвітлюються такі поняття, як етос народу, моральність.

Ключові слова: етос народу, моральність, мовотворчість, мовосвіт, рідна мова.

Останнім часом в антропологічних дискусіях моральні (та естетичні) аспекти будь-якої культури – її оцінні складники – зазвичай узагальнювалися терміном «етос», тимчасом як когнітивні, екзистенційні аспекти позначалися терміном «світогляд».

«Етос» – слово грецького походження, що означає як «етику», так і «етос», неповторний характер, сутність особистості або речі. Моральність, «етика» є не що інше, як увиразнення «етосу», притаманного особистості. Моральність кожної людини, тобто її етос, вимірюється за шкалою цінностей, визнаних в усьому суспільстві. «Осмилення проблем, пов'язаних з етосом, або моральністю людини, здійснюване у систематичний спосіб, зазвичай називають етикою.

Етика може поставати як результат філософської інтерпретації людського етосу або ж впливати з чинного релігійного закону, який визначає поведінку людини» [1; с. 8].

У християнській традиції проблема людської моральності завжди ототожнювалася з питанням про істину існування людини. Мораль постає тут не об'єктивним критерієм, що дозволяє оцінювати характер і поведінку, а «практичною відповідністю особистісної свободи екзистенційній істині й автентичності людини. Адже ж свобода несе із собою гранично загострену небезпеку відмови людини від своєї екзистенційної істинності й автентичності, відчуження та руйнації її екзистенції, її буття. Моральність людини є, передусім, екзистенційна подія – діяльна реалізація повноти життя або ж поразка і викривлення своєї істинної іпостасі» [1; с. 10].

Релігійні поняття виходять за межі суто метафізичного контексту, забезпечуючи певний

кістяк загальних ідей, за допомогою яких можна усвідомити найрізноманітніші вияви досвіду: досвіду людини, досвіду народу, досвіду суспільства – інтелектуального, емоційного, морального.

На думку К. Гірца етос народу – це «загальна атмосфера, характер і якість життя людей, його моральний та естетичний стиль і настрої; це засадниче ставлення людей до самих себе й свого світу, віддзеркаленого життям. А світогляд людей – це їхнє бачення картини речей у абсолютній реальності, їхнє розуміння природи, самих себе та суспільства. У ньому містяться їхні найвичерпніші уявлення про порядок. Релігійна віра та ритуал протистоять одне одному й водночас підтримують одне одного; етос набуває розумового вмотивування, коли подається як спосіб життя, зумовлений дійсним станом речей, яким його зображає світогляд, а світогляд стає емоційно прийнятним, якщо подається як образ дійсного стану речей, автентичним вираженням якого є цей спосіб життя. Ця демонстрація змістового зв'язку між набутими народом цінностями та загальним ладом буття, в якому цей народ опиняється, є питомою складовою частиною всіх релігій, незалежно від ставлення до тих цінностей чи того ладу. Хай би чим ще була релігія, вона завжди є частковою спробою (радше неявно й безпосередньо відчутого, ніж явно вираженого й усвідомленого гатунку) зберегти набуті загальні значення, через які кожен індивід витлумачує свій досвід і організовує свою поведінку» [2; с. 151-152].

Величезна любов до людей, до землі, до слова – це основа світогляду Михайла Панасовича Стельмаха. Цю любов не можна не помітити, вона відразу привертає увагу, нею про-

низана вся його мовотворчість. Сам митець наголошує, що «Любов і відданість наша народові не символічна, а довічна! І праця наша довічна, бо є для кого трудитися, є кому ввірити образ і серце, є в кого черпнути глибин життя, глибин історії, глибин людяності».

У своїх творах Михайло Панасович не раз буде повертатися до незабутніх літ дитинства, до тих часів, коли маленьким хлопчиком у рідних Дяківцях вперше він відкривав для себе незвіданий та захоплюючий світ мови, до тих часів, коли він як губка вбирав ту народну мудрість, ту безмежну батьківську, дідівську любов ту ніжність та лагідність матері та бабусі, яка лилася як пісня.

«Мова народу – це сам народ, це його Я, його сутність, зрештою мова пов'язана з його найбільш внутрішніми, найсвятішими інтересами духовного і звичаєвого розвитку» (Л. Тунн) [3; с. 9].

Дмитро Павличко вважає повість «Гуси-лебеді летять...» найбільшим художнім досягненням відомого українського майстра слова. Все життя М.Стельмах пам'ятав про своє коріння, своїх батьків, своє рідне село. Якою любов'ю та вдячністю до батька пронизані наступні слова з цього автобіографічного твору, пор.:

Отак перші дні зими тато заносив мене у школу, а після уроків знову загортав у кирею і ніс додому. До цього призвичаїлися і школярі, і вчителька, і я... Якби тепер запитали, яку найкращу одіж довелося мені бачити по всіх світах, я, не вагаючись, відповів би: кирею мого батька. І коли іноді в творах чи п'єсах я зустрічаю слово «кирея» – до мене трепетно наближаються найдорожчі дні мого дитинства.

Мовосвіт Михайла Панасовича Стельмаха, його мовомислення виявляється через виплекане, вистраждане, окрилене поезією прозове слово. У цій повісті митець дає можливість прилучитися до самих джерел, до витоків мистецтва слова, що опроявлюються у житті народному. Він вважав роботу над словом надзвичайно важливою та відповідальною: «...Тільки в часи творчого злету ми маємо право торкатися до святині слова, щоб із його плоті видобути образ нашого сучасника – шахтаря чи хлібороба, посивілу від заметілі минулого

матір чи наречену, що з довірою й любов'ю в очах входить у свій світанок чи в материнство» («Літературна Україна», 1970, 24 листопада).

З гумором, проте і з надзвичайною мудрістю, розумінням непростої політичної ситуації, в якій приходилося жити та працювати, М.Стельмах говорить про любов до слова, до книги, до мовотворчості у згаданій повісті, пор.:

Отак вперше нечиста сила хотіла розлучити мене з друкованим словом. Та це було не найгірше. Страшне почалось значно пізніше, коли нечиста сила розбирала та не прощала мої книги і в кожному рядку вишукувала ворожі прояви, різну апологетику, збочення, селянську обмеженість, селянські дрібновласницькі тенденції і ще якусь погань...

Дядьку Миколо, як іноді бракувало вашої сокири, щоб відтинати хоча б хвосту отій нечисті, що залазила в слово, як плодожерка в яблуко...

Людині дана мова як велика заповідь творчості. Можливість творити власним словом, можливість пізнавати світ та виражати його у слові. Це є безцінний дар. Михайло Панасович наголосив:

«Як добрий чорний хліб для їжі і як прозора дзвонкова вода для пиття, так нам потрібне пристрасне, вихоплене з-під громів і з-під самого сонця слово, слово, зіткане з мужності й ніжності, з перехресних тривог і хрещатого цвіту надій».

В складні часи творив М. Стельмах, в ті часи не прийнято було згадувати про Бога, про віру без критики та іронії. Проте з якою теплою та з внутрішньою повагою, обережністю ми читаємо про Царицю небесну, про молитву наступні контексти:

Роздягнувшись, я падаю на тапчанчик і спочатку чую слова бабусі, звернені до цариці прєблагі, усердної заступниці скорбних, а далі, крізь молитву, вловлюю скрип наших воріт;

... Я припадаю до подушки, і незабаром під слова молитви і воркування закоханих щось починає злегенька погойдувати нашу хату.

Знаковим для всієї творчості Михайла Панашича є образ жінки-матері. Відчувається наскільки для нього святим є поняття *материнства*. Великий уклін робить митець та безмежну любов і шану віддає у повісті «Гуси-лебеді летять...» своїй матері – Ганні Іванівні, простій селянській жінці. Майстерно, щиро і зворушливо, торкається він глибинних підвалин світогляду народу, його цінностей, які містить любляче материнське серце, материнська пісня та рідна мова.

В. Ільєнко наголошує, що «рідна мова – найбільш своєрідна форма виявлення духовної культури кожного народу. Вона є акумулятором багатвікового досвіду людей, в ній втілюється плоть і кров, розум і психологія, честь і гідність її носіїв» [3; с. 9].

Генетична пам'ять існує і вона безумовно зберігає у своїх сховищах ті молитви та слізні звертання до Бога та до Богородиці, які з покоління в покоління промовляли предки славетного майстра. І ця віра та любов до Бога, яка завжди була в нашого народу, у простого трударя-бідака, вона на підсвідомому рівні передалась і йому. Вона трансформувалась в безмежну ніжність і любов до села, до простого люду, вербалізовану у творчості. Її не змогли знищити ніякі комуністичні ідеї, ні вожаки, хоч як вони не намагалися контролювати кожне слово, яке виходило друком. Читаючи між рядками, усвідомлюючи усі екстралінгвістичні фактори, що впливали на письменників тоталітарної епохи, нам особисто відкривається Стельмах-людина, його світогляд через образ *глибокоокої, ще молодої жінки у рам'ї, у розтоптаному взутті з розгонистими бровами, що летять угору та босоногий без картузика хлопчак зі збитими хмелястими кучерями* – це, ніби образ *Богородиці, Цариці небесної, прєблагї, усердної заступниці скорбних з Богодитиною*, що мандрують тим краєм, тим болем, тим світом, шукаючи притулку у чистих душах..., пор.:

Думаючи про своє, я виходжу на другу вулицю і в цей час збоку чую неласкавий чоловічий голос:

– Бог дасть, жінко добра. Бог! Він багатший за нас. Ці слова приглушує гарчання собаки і важкий брязкіт ланцюга. Я оглядаюсь

на подвір'я, обнесене глухим високим частотолом, де затиш голос чоловіка, щоб його продовжував собачий гавкіт. Крізь нього я чую ще із сіней: – Звідки ж вони?

– Та ніби з Херсонщини, – байдуже відповів перший голос. – Швендяють усякі, а ти подавай і подавай, як не скибочку, то картопельку.

– Коли вже цей розор закінчиться?

З двору наполохано виходить у рам'ї, у розтоптаному взутті глибокоока, ще молода жінка, її погляд шукає землі, а розгонисті брови летять угору. Збоку до неї тулиться босоногий без картузика хлопчак, їхні страдні, виснажені обличчя припали темінню далеких доріг і голоду. Жінка зупиняється навпроти мене, потрісканими пальцями поправляє хустку, а в її чорних очах закипають темні сльози...

Я ї досі пам'ятаю того, хто пожалів її материнству, її дитині скибку насущного хліба. Це був багатий і богомільний чоловік, через руки якого проходили голодом пригнані катринки, петрики, золоті імперіали [...] Він мав святовиду голову й бороду, в нього завжди добре родили поля, луги, лісові загороди – і тільки під перелогом лежала одна душа. [...]

Жінка, схрестивши руки на грудях, боязко озирнулась, шукаючи дворища, яке б не оцирилось на неї собарнею, а дитя недовірливо, спідлоба дивилось на мене. На його тонкій ший похитувалась заважка голова, що вершилась збитими хмелястими кучерями...

Стельмахова мова, майстерне володіння словом, підсилюють емоційний вплив на читача. Такі антитези як *Він мав святовиду голову й бороду, в нього завжди добре родили поля, луги, лісові загороди – і тільки під перелогом лежала одна душа*, свідчать про особливу емоційність мови автора, його героїв, особливу увагу до їх духовного життя та глибоку оцінку їх духовності.

Естетичні, моральні та інтелектуальні почуття людини еволюціонують під впливом культурних, релігійних настанов. Духовне зростання та вдосконалення викликає не будь-який художній твір, музика, живопис, архітектура, не будь-яка дія, не будь-яке пізнання, а лише такі, котрі так або інакше пов'язані з етосом народу, його моральністю.

Джерела та література

1. Яннарас Х. Свобода етосу. – К.: Дух і Літера, 2003.
2. Гірц К. Інтерпретація культур. – К.: Дух і Літера, 2001.
3. МОВА – НАРОД. Висловлювання про мову та її значення в житті народу / Упоряд. Олекса Тихий; післяслово О. Зінкевича. – К.: Смолоскип, 2007. – 416.
4. Михайло Стельмах. Твори в 7 томах. – К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро». –1983.

Наталія Мех

Этос народа в литературном творчестве Михаила Стельмаха

В статье освещается литературное творчество Михаила Афанасьевича Стельмаха. Огромная любовь к людям, к земле, к родному языку – это основа мировоззрения художника. Анализируются такие понятия, как этос народа, нравственность.

Ключевые слова: *этос народа, нравственность, литературное творчество, родной язык.*

Natalia Mekh

Ethos of the people in the literary works of Michael Stelmach

The article highlights the literary work of Michael Stelmach. Great love for the people, the earth, the mother tongue – is the basis of the artist's world. Examines concepts such as the ethos of the people, morality.

Key words: *the ethos of the people, morality, creative writing, language.*